

СЪПОСТАВКА НА ЛЕКСИКАЛНИТЕ КАРТИНИ НА СВЕТА ПРЕЗ РАЗЛИЧНИ ЕТАЛОНИ - tertium comparationis

Палмира Легурска, Димитър Веселинов

В данной работе предлагается модель изучения лексической семантики типа “контейнер”, предлагающая общую систему отсчета значений отдельных типов предметной и предикатной лексики при сопоставительном анализе лексики отдельных языков.

This paper presents a “container pattern” for lexical semantics investigation. This pattern suggests a universal yardstick for contrasting the meanings of the words when comparing different languages.

В “Речника на културата на XX век” (Руднев 1997) се казва, че *картината на света* е система от интуитивни представи за реалността, която се отделя, описва и реконструира от гледна точка на определена социопсихологическа единица - нация, етнос, социална или професионална група или определена личност. Възможно е да се постулира и универсална картина на света с абстрактни черти. Във всички случаи обаче картината на света се изразява с културния език, на който говори определената социална група.

Върху картината на света са възможни три гледни точки:

1. На носителя на дадения език;
2. На изследователя на дадения език (в подобря случай той е и носител на езика);
3. На изучаващия дадения език като чужд.

Трите гледни точки се пресичат в целите си, когато обект на внимание става средният носител на даден език, илюстриращ със своето езиково съзнание масовата култура - основната реалност на XX век, в която текст и извънезикова действителност се сливат и съответно наблюдаемо и наблюдаващ - също. Възможните гледни точки на изследователя-лингвист се определят в различни по жанр речници като вместилища на езиково съзнание и възпелъщаващи серийното мислене, маркиращи негови отделни измерения (или на езиковото съзнание като цяло, ако речниците са тълковни).

В края на XX в. речникът се превръща в една от основните форми за научно изразяване, предлагаща възможност за ефективен и компактен начин на представяне на получените езикови данни (Зализняк 2001). Езиковата картина във всеки от тях се определя в зависимост от гледната точка на изследователя (респективно на съставителя) и носи в себе си специфична изследователска категоризация като тип интерпретация. Всяка отделна езикова картина не се смята за изчерпваща сама за себе си и всички изследователски интерпретации взети заедно образуват фрагментите на езиковата действителност, намиращи се в позиция на взаимно допълване.

И така трите характеристики, бележещи изучаването на езиковата картина, характерна за ситуацията на XX век, са: повишено внимание към средния носител на езика, единството на езикова реалност и наблюдател (т.е. средният носител на езика приема езиковата картина, реконструирана от изследователя като своя и след това обратно чрез езиковото си съзнание възпроизвежда тази езикова картина, обогатява я и я реформира) и признаването на факта, че никоя езикова картина не е достатъчна и изчерпателна и всички те се намират в положение на допълнителна дистрибуция.

Картините на света, представени в тълковните речници, могат да се съпоставят, като се търси основа за съпоставка - *tertium comparationis*, характерна за отделните информационни лексикални блокове - предметни и предикатни думи в отделните езици. При създаването на еталон за съпоставка не се приема нито една от семантичните системи на отделните езици (реконструирана според съществуващите за тях тълковни речници), а се създава трета - когнитивна система, моделираща структурата на думата като елемент от наднационалното информационно семантично равнище, като съвкупност от знания за семантичната структура на думата (в духа на разбиранията на акад. В.В.Вернадски, 1988, с.132, цит. по Легурска 2002, с.109).

Използваният еталон за съпоставка се характеризира с максимално обобщени формулировки на метаезика, търсещи в своята крайна точка универсални езикови черти.

Обединяващо звено при конструирането на подобни модели на лексикалните картини е идеята за когнитивна матрица, съдържаща отделни кванти на знанието, характеризиращи архитипите на категоризация, извършвани от предметните и предикатните имена в даден език в определен исторически период.

Предмет на внимание в този доклад е възможността да бъдат съпоставяни големи лексикални масиви, като се използват различни изследователски конструкции като еталон - *tertium comparationis*, създаващи възможност получените лексикални картини на света да намерят приложение както в определени теоретични области - съставяне на лексикална типология на отделни фрагменти от съпоставяни езици, така и в редица приложни области - двуезичната и многоезичната лексикография и чуждоезиковото обучение.

Какво наричаме матричен модел? *Матричният модел* е мисловна зона, която представя разбирането на изследователя за дадено езиково пространство. Тя се изразява в конструирането на определен информационен модел, съдържащ характерните кванти от знанието и модела за тяхната реализация от когнитивна в езикова форма и обратно - от езикова - в когнитивна. Подобно разбиране за възможен модел на езиковото съзнание намираме у Ю.Н. Караулов (Караулов 2001, 129-130).

Разбирането на езиковото съзнание като матричен когнайзър е в съзвучие с теорията на чилийския биолог Матурана за познанието и езика, послужила за основа при създаването на сравнително новите информационни системи от типа "Координатор". Както твърди този учен, основната функция на езика се заключава не в предаването на информация и осъществяването на референция към независими от нея същности, а в ориентацията на създателя на езиковия продукт в собствената му когнитивна област. За слушателя е важно не съдържанието на съобщението, а онези операции в съответната когнитивна област, които то предизвиква. По същество слушателят сам създава информацията, подадена от говорещия, активира я и формира значенията, които са призвани да осигурят оптималното взаимоотносяне с окръжаващата среда (Петров 1996, с.9; Sperber, Willson 1989).

В този дух можем да дефинираме отново разбирането за матричния модел - това е модел на конструирани значения, като всяко от тях се създава всеки път чрез езиковата форма от активния слушател и е по-скоро стимул за интерпретация, отколкото носител на информация.

Така езиковите съзнания на говорещия и слушащия формират неизбежен херменевтичен кръг в терминологията на Гадамер: всяко индивидуално значение се определя от контекста и зависи от момента на интерпретация и хоризонта,

привнесен в него от интерпретатора (Виноград, Флорес, 1996, 188). Обаче хоризонтът на слушащия е резултат от минали взаимодействия, осъществени чрез езика, и той се рамкира от предварителното знание на определени значения от страна на слушащия. С други думи херменевтичният кръг се заключава в това, че слушащият разбира онова, което знае, и от друга страна, той знае онова, което се определя от възможностите му да разбира.

В духа на казаното смятаме, че значението се създава при активното слушане, при което езковата форма е стимул за определена интерпретация, а не носител на информация. Извънезиковият свят, възприеман от човека, се различава на обекти от различен вид. Ролята на езика се състои в това да постави на тези обекти “етикети” и да констатира разликите и приликите между тях (Виноград, Флорес, 1996, 203). В процеса на използването на езика в рамките на традицията се формират *когнитивни рамки около всяка дума*, разбирана като етикет със съответно информационно вместилище. По този начин, ако се върнем отново към мислите на Матурана, “езикът не предава информация, а неговата функционална роля се състои в създаването на кооперативна област на взаимодействие между говорещите чрез изработването на обща система за отчитане” (Матурана, 1996, 140). Такива общи системи за отчитане са матричните модели, които могат да се конструират, както за определени лексикални масиви в един език, така и за съотнасящите се масиви в два или повече езика, като матричният модел става обща система за смислово измерване на значението, а също и за еталон - *tertium comparationis* на съотносими лексикални масиви и техните отделни членове в отделни езици.

Казаното дотук можем да покажем върху изработените матрични модели за предметните и предикатните имена от определени лексикални групи в три езика - български, руски и френски.

Първият модел е разработен за анализ на предметните имена от следните тематични групи: названия за естествени предмети - животни, растения, части на тялото и названия за изкуствени предмети (артефакти) - съдове, мебели, оръдия и др. (Легурска 1984, 2002). Моделът е апробиран върху материал от славянските езици. Без да се спираме на подробното излагане на модела, което е предмет на наши предишни работи, ще подчертаем названието на модела - Инвариантна семантична структура на дадена тематична група предметни имена и на всеки нейн член (принцип “цяло - част”). Разбирането на еталона като инвариант показва, че всички реални думи в езика са варианти и те се отнасят към него като части към цялото.

Изработеният модел е от типа *контейнер на значенията* на думите от определена тематична група в дадения език. Той се изработва като езиков калкулус (calculus). На базата на еднотомен тълковен речник на даден език се прави разпределяне на лексиката, съдържаща се в него по предварително избрана семантична схема. Изучават се значенията на думите в рамките на дадена тематична група имена. Прави се индуктивно изработен списък на възможните групи значения за всяка група. За всяка група имена от конкретен език подобен списък представлява калкулус на значенията, базиран на определени лексикални елементи, приети за изходни. Списъкът представя теоретично възможните модели за развиване на лексикални значения, изведени по емпиричен път за определен исторически отрязък - 2-3 поколения езикови носители. Списъкът е отворен, т.е. теоретично е възможно да се реализира ново значение, поставящо началото на нова когнитивна рамка, макар че като правило досега анализиранията значения реализират семантични модели, които се повтарят в отделните исторически

моменти и изследователският проблем се състои единствено в поетапното усъвършенстване на метаезика, представящ значенията на отделните думи, без да се нарушава когнитивната рамка на модела за дадената лексикална група в конкретния език.

Да представим един фрагмент, илюстриращ модела на една тематична група предметни имена, които можем да покажем върху материал от привлечените досега езици за анализ.

Нека разгледаме абстрактната семантична структура на тематичната група “оръдия” в руския, българския и френския език:

1. Първично значение: ‘определено оръдие’ (значението служи за основа при съпоставянето на думите в двата езика и за установяване на семантична еквивалентност)
2. Образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по определено свойство, приписвано на артефакта’
3. Номинативна метафора: ‘част от предмет/ предмет, подобна/ подобен по външно или функционално свойство на артефакта’
4. Метонимии:
 - 4.1. ‘артефактът като мярка за вещество’
 - 4.2. ‘място, обозначено по артефакта’
 - 4.3. ‘част от артефакта, обозначена чрез тялото, или обратно’

5. Генерализация.

Ако съпоставим няколко лексикални двойки предметни имена в руския и българския език по значения и използваме за еталон на съпоставка инвариантната семантична структура като когнитивен контейнер, можем да установим:

рус. мешок = бълг. чувал = фр. sac ‘вместилище за насипни вещества или различни малки предмети, направено от мека тъкан’

	руски	български	френски
2.1	‘тромав човек’	-	‘пиян човек’
2.2.	‘положение, подобно на положението в чувал безизходно положение’: “попасть в мешок”	-	-
3.1.	‘част от животно или растение, по форма и функции подобни на чувал’	- (метафората е от др. дума - торбичка)	-
4.1.	‘мярка за вещество’	‘мярка за вещество’	‘мярка за вещество’

р. балаболка = б. дрънкулка = фр. ⊙ ‘висулка’

	руски	български	френски
2.1.	‘човек, който обича много да говори’	-	-

По такъв начин можем да съпоставим значенията на отделни лексикални двойки предметни имена по ИСС, за която предварително сме изградили матричен модел. Подобен начин за съпоставка е ефективен при изследването на голям лексикален корпус, тъй като той предполага пълнота, еднообразност и икономичност при систематизацията на лексикалните факти.

Съпоставката по матричен модел от типа “контейнер” дава възможност да се прилагат резултатите от съпоставителния анализ при изготвянето на едноезичен тълковен, двуезичен и многоезичен речник, а също така и за съставянето на бази данни предметни имена, за които моделът е адекватен.

Матричният модел на инвариантната семантична структура може да се използва и като лингвистичен активатор при обучението по чужд език. От семасиологична гледна точка по първичното значение и инвариантната семантична структура могат да се определят вторичните значения на дадена дума като възможни (“движение по вертикал”). Определянето на реално съществуващите е въпрос на узус в даден исторически момент или е част от знанието на концепта на думата от конкретния езиков носител (може да бъде пълно или частично). От ономасиологична гледна точка е възможно да се търси изразяването на дадени значения в различни тематични групи в един език (“движение по хоризонтал”) и така да се откриват синонимните групи думи. Например: ‘бъбрив човек’ в руския език - балаболка, пила, сорока, трещотка; в българския език - дрънкалка, кречетало, мелница, сврака; френски език - crécelle (бълг. кречетало), moulin (à parole) (бълг. мелница), robinet (d'eau tiède) (бълг. кранче за хладка вода), pie (бълг. сврака), perruche (бълг. женски папагал). Може също така да се търси изразяването на дадено значение в различни тематични групи в различни езици и получените лексикални единици ще бъдат преводни лексикални еквиваленти. Например: ‘глупав човек’ се изразява от лексикалната поредица курица, гусь, осел, баран и др. в руския език; кокошка, гъсок/ гъска, патка и др. в българския; ass, bull, turkey, bird и др. в английския език; âne, bécasse, bécassine, bourrique, bovin, buse, corniaud, dindon, moule, oie, oiselle, oison, paon и др. във френския език. Членовете на получените лексикални вериги са синоними в рамките на отделните езици и едновременно с това са преводни (функционални) еквиваленти по това значение в съответните езици.

За учебни цели съпоставителният анализ на лексикални единици от определена тематична група, например, животни, може да се осъществи и чрез прилагане на друга основа за съпоставка - концептуалната схема на К. Балдингер (Baldinger 1966). Можем да наречем модела *контейнер на названията*. По своя характер това също е матричен модел, конструиран по две оси: по хоризонталната ос се разполагат в отделни клетки концептите, характеризиращи даденото семантично пространство, изчислени логически: мъжко животно, скопено мъжко животно, дете на животното, название за раждане, поколение, пазач, място на отглеждане на животното, специфичен звук, издаван от животното, месо от животното, множество животни от един и същ тип и пр.; по вертикалната - се разполагат названията на изброените концепти в отделния език. При този подход матрицата е съставена от концепти - кванти от знание, които се постулират логически: съставя се концептуална карта и тя се запълва за конкретния език. По този начин една универсална схема (в случая концептите, изразяващи общоевропейски представи, свързани с отглеждането на животни) се запълва с национално маркирана лексика. Матричният модел е ономасиологичен и е подходящ за изследване предметни имена и техните производни. По този начин се

получават ономаσιологични карти, които позволяват да се интерпретират съотношенията между названията на даден концепт в два или повече езика, актуални при преподаването на дадените езици като чужди. Например: **жеребец** - un étalon; **кон** - un cheval, un hongre; **кобила** - une jument, une haquenée, une cavale, une mulassière, une poulinière; **жеребче** - un poulain; **кобилка** - une pouliche; **коняр** - un gardeur /éleveur/ des chevaux; un palefrenier; un valet des écuries; un lad; **конюшна** - des écuries; **ожребвам** - pouliner, mettre bas; **цвилене** - un hennissement; **цвиля** - hennir; **конско** - du cheval (вж. Таблица 1).

Таблица 1

Концепт Названия	мъжко животно	скопено мъжко животно	женско животно	младо животно	раждане	поколе ние	пазач	място за отглежда не	специви чен рев	месото на животното	множество животни от един и същ тип
Кон	жеребец étalon	кон cheval hongre (poulain hongre)	кобила jument haquenée cavale mulassière	жеребче, кобилка poulain pouliche	ожребване pouliner mettre bas	- -	коняр gardeur palefrenier valet d'écurie lad	конюшна écurie	цвилене цвиля hennissement hennir	конско du cheval	стадо (за див коне) troupeau
Магаре	магаре âne étalon baudet	магаре âne	магарика ânesse	магаренце ânon	- -	- -	магаретар ânier	- -	рев; рева braiment braire	магарешко -	- troupeau
Муле магаре+ кобила	муле (grand) mulet	- -	- (grande) mule	*муленце -	- -	- -	мулетар muletier	- -	рев, рева -	- -	- -
Катър кон+маг арица	катър (petit) mulet bardot	- -	- (petite) mule	катърче -	- -	- -	- -	- -	рев, рева -	- -	- -
Бивол	бивол buffle	- -	биволица bufflesse bufflonne	биволчер але bufflon bufflotin	- -	- -	биволар bouvier	обор bouverie, étable	мучене; муча beuglement beugler	биволско -	стадо troupeau
Вол	бик taureau (1 an) bouvillon, taurillon	вол boeuf	крава vache (1 an) gémisse	теле veau boutard	отелване vêler	- -	кравар gardeur de boeufs, vaches bouvier vacher	обор étable, vacherie	мучеве; муча mugissement, meuglement, beuglement mugir, meugler, beugler	телешко du veau	стадо troupeau
Коза	пръч bouc	козел -	коза chèvre (bique)	яре; козле chevreau chevrette biquette	окозля се -	- -	козар chevrier	кошара étable	бечене bèlement bégueter chevroter	козе; яренско du chevreau	стадо troupeau
Овца	коч bélier	овен mouton	овца brebis (2 ana) vacive	агне agneau agnelle	оагна се agneler	- -	овчар berger, bergère gardeur gardeuse de moutons	кошара bergerie	блеене bèlement bèler	овче, агнешко du mouton, de l'agneau	стадо troupeau
Прасе	перез verrat	шопар cochon porc	свиня truie	прасенце, свинче goret cochonnet porcelet	опрасва се cochonner	- cochon née	свинар porcher	свинарник porcherie soue	грухтене grognement grogner	свинско du porc	- -
Котка	котарак	-	котка	котенце	окотва се	котило	-	-	мяукане	-	-

	chat		chatte	chaton	chatonner	portée	-	-	miaulement miauler	-	-
Куче	пес chien	-	кучка chiennne	кученце chiot	- chiennner	- portée chiennée	кучкар -	*кучкар ник chenil niche	лаене, скимтене, джавкане abooyer, glapir, japper; gronder hurler	кучешко -	глутница meute
Заек	заек lapin	-	зайкиня lapine	зайче lapreau	- lapiner	- portée nichée	зайчар -	зайчарник lapinière clapier	- glapir	заешко du lapin	- -
Кокوشка	петел coq петле coquelet	- charon	кокошка roule млада кокошка poularde	пиле poussin poulet poulette	мътя излопва се couver briser la coque	люпило couvée	пилчар, кокошкар volailleux coqueleux (на бойни петли)	курник, пилчарник poulailler poussinière	пиукане gousser, coqueter coqueriqu er, piauler,	пилешко кокоше du poulet du charon	- -
Патица	паток canard	- -	патица cane	пате caneton	мътя couver	люпило couvée	- volailleux	пилчарник -	квакам cancaner, nasiller	- -	- troupeau, vollée
Гъска	гъсок jars	- -	гъска oie	- oison	мътя couver	люпило couvée	гъсарка gardeuse d'oies meneuse d'oie	пилчарник -	- jargonner (jars) cacarder, criailler (oie) siffler	гъше de l'oie	- troupeau
Пуяк	пуяк dindon	- -	пуйка dinde	пуйче dindonneau	мътя couver	люпило couvée	- gardeur, gardeuse de dindons	пуйчарник -	- glouglouter	пуешко -	- troupeau

Глаголните имена като тип предикатна лексика се характеризират с дифузна семантика за разлика от предметните имена, притежаващи дискретна семантика. Предполага се, че матричният модел на семантиката от типа “контейнер на значенията”, илюстриран кратко по-горе, не е подходящ за анализ на аморфни и преливащи се значения. В този случай се предпочита прилагането на друга матрица - валентният модел на глаголното значение.

При представянето на конкретно глаголно значение като речева реализация се опираме на някои постулати, заложи в интегралния модел на Ю.Д. Апресян, използван в Новия синонимен речник на руския език (Апресян 1999). Според този модел глаголите са предикатни думи с валентна организация на значението. Валентната структура се предопределя от семантичните компоненти на думата в конкретна конфигурация на определена лексикосемантична група глаголи (Апресян 1974, 119 - 158). Значението на глагола се представя чрез изброяване на съответните семантични компоненти, предопределени от опозициите на думите в дадена лексикосемантична група и съответните ѝ подгрупи (Апресян, 1992, 31).

Глаголите като предикатни думи изразяват действия и ситуации, които се различават по участниците си (актантите: субект, обект, адресат, инструмент, средство) и по своите собствени характеристики (причина, резултат, цел, мотивировка, място, време, начин и характер на действието и пр.).

Семантичните компоненти на глагола се извличат главно от актантната му структура. Сходствата и разликите на даден тип думи засягат свойства на субектите, обектите, инструментите, средствата и се представят в такъв ред.

Ако илюстрираме казаното върху материал от лексикосемантичната група на глаголите за делене на части в руския и френския език, можем да се базираме

на следната обща формулировка. Глаголите за делене се характеризират със следните семантични празни места (валентности): структура на обекта, оръдие, начин на въздействие и резултат.

Нека представим семантичната структура на глаголите за делене на части в руския и френския език в таблици. В хоризонталните клетки са представени семантичните компоненти на глагола, които предопределят синтактичното му поведение. Във вертикалните клетки се разполага, както следва: 1. глагол (в съответния език); 2. конкретен пълнеж на семантичните компоненти, изразени на метаезик. За семантичната клетка 'структура на обекта' се дават конкретни лексикални вериги. Например: руският глагол ломать означава 'разделяне на две, на парчета, на части или разрушаване с удар, извиване или натиск както на предмети с твърда и здрава, така и с крехка структура': ломать ветки, лед, дверь. Руският глагол бить означава 'разделяне на части или разрушаване с удар на предмети с крехка, трошлива структура': бить стекло, посуду, фарфор. Аналогично са представени и глаголите във френския език. Например глаголят casser означава 'разделяне на две, на парчета, на части или разрушаване с удар или натиск както на предмети с твърда и здрава, така и с крехка структура': casser une assiette, un verre, un carreau, une vitre, une pointe, le manche (d'un instrument), un œuf, un bras, une tête. Глаголят briser означава 'разделяне на две, на парчета, на части или разрушаване със силен удар, извиване или натиск на предмети с твърда и здрава или крехка и трошлива структура': briser une vitre, la vaisselle, la glace, une chaîne, le seau.

Таблица 2

<i>Руски глагол</i>	<i>структура на обекта</i>	<i>оръдие</i>	<i>начин на въздействие / енергиен принцип</i>	<i>резултат</i>
жевать	- хлеб, месо	зъби, език	натиск, мачкане, триене	малки частици, [мека] маса
глодать	меко вещество около твърда сърцевина кости, кора	зъби	-	очистване от мека обвивка
грызть; разгрыз ать	твърда сухари, костъ, семечки	зъби	-	нарушаване целостта на обекта
кусать	ручка, подушка-	зъби	захващане, дърпане	-
щипать	мека; вътрешно разчленена трава, косици, перья, нитки	пръсти, зъби, човка; инструмент	дърпане, изскубване	намаляване на многообразие от еднородни обекти; очистване, оголване
рвать	мека тъкань	-	рязко движение, дърпане	деление на части
драть ¹	мека одежда	-	рязко движение	деление на части

<i>Руски глагол</i>	<i>структура на обекта</i>	<i>оръдие</i>	<i>начин на въздействие / енергиен принцип</i>	<i>резултат</i>
драть ²	мека шкура, лыко, зерно	-	рязко движение	сваляне на обвивка, очистване от горния слой
терзать	характерна за живи същества животные, человек	-	рязко движение	деление на части; унищожение
рубить	твърда мясо, капуста, дрова	остър предмет	удар	разделение на части, раздробяване
резать	твърда или мека пирог, мясо, кожу	остър предмет	триене, натиск	разделение на части, отделяне от цялото
пилить	твърда бревна	трион и под.	триене	разделение на части, отделяне от цялото
кромсать	твърда или мека бумага	остър предмет	триене, натиск; груби, небрежни движения	разделяне на части, докарване до негодност
строгать	твърда	режещ инструмент	триене	сваляне на слоеве или малки частици
тереть	твърда морковь, хрен	твърд, грапав или остър предмет	триене - движение на предмет по плътно прилягащата повърхност на друг предмет	раздробяване, превръщане в прахообразно състояние
молоть	твърда рожь, кофе	мелница, камък	триене	раздробяване, превръщане в прахообразно състояние
крошить	крехка мел		натиск; удар	раздробяване, получаване на малки частици - трохи, пясък и под.

Френски глагол	структура на обекта	оръдие	начин на въздействие / енергиен принцип	Резултат
mâcher 1	мека (хранителна) маса du pain, de la viande	зъби, език	натиск, мачкане, триене	малки частици, [мека] маса (която се поглъща)
mâcher 2	мека (вътрешно неразчленима без хранителни качества) du tabac, du bétel, des feuilles de coca, du chewing gum; sa chique	зъби, език	продължителен натиск, мачкане, триене	малки частици, [мека] маса (която се изхвърля)
mastiquer	мека (хранителна) маса un aliment, du pain	зъби, език	продължителен натиск	[мека] маса (която се поглъща)
chiquer	мека маса (стимулант) в малко количество de la cola, du bétel	зъби, език	натиск, мачкане, триене	малки частици, [мека] маса със стимулиращо въздействие (която се изхвърля)
triturer	(хранителна) маса du sel, un aliment	зъби (мъдречи), език	натиск, триене	малки частици, прахообразна маса тестена маса
ronger	мека около твърда сърцевина un os, un pain	зъби	-	Очистване от мека обвивка
croquer	хрупкава une dragée, une pomme, un chocolat, une carotte, un fruit vert	зъби	рязко захвапване	нарушаване целостта на обекта (придружено със шум)
grignoter	хрупкава un biscuit, une biscotte	зъби	многократни последователни малки захвапвания	нарушаване целостта на обекта
mordre	-	зъби	захвашане, дърпане	-
brouter	мека; вътрешно разчленима de l'herbe	зъби	дърпане, изскубване	намаляване на множество от еднородни обекти;

Френски глагол	структура на обекта	оръдие	начин на въздействие / енергиен принцип	Резултат
				очистване, оголване
plumer	мека; вътрешно разчленена une volaille, un oiseau	пръсти, човка	дърпане, изскубване	намаляване на множество от еднородни обекти; очистване, оголване
déchirer	мека un papier (un chèque une lettre, une photo une affiche), un tissu	-	рязко движение	деление на части
peler	мека un fruit, des oignons	пръсти, нож	рязко движение	сваляне на обвивка, очистване от горния слой
éplucher	мека de la salade, des radis, des marrons, des haricots verts, des pois, des oranges, des poires, des pommes de terre	пръсти, нож	рязко движение (вода)	сваляне на обвивка, очистване от горния слой
écorcher	мека la peau d'un animal	-	рязко движение	сваляне на обвивка, очистване от горния слой
écorcer	мека une orange	пръсти, нож	рязко движение	сваляне на обвивка, очистване от горния слой
abattre 1	твърда un arbre	инструмент (трион, секира)	триене	разделение на две части
fendre	твърда du bois une bûche un diamant	остър предмет, инструмент	удар, триене	разделение на части по продължение на обекта
couper	твърда или мека du papier au massicot, du métal à la pince, du bois; un pain, un comprimé, un fruit; des tartines; la viande, la volaille	остър предмет, инструмент	триене, натиск	разделение на части, отделяне от цялото
trancher	твърда или мека une corde, du jambon, du pain; la gorge, la tête	остър и твърд инструмент	рязко движение	разделение на части, отделяне от цялото

Френски глагол	структура на обекта	оръдие	начин на въздействие / енергиен принцип	Резултат
égorger	твърда или мека un animal (un poulet), un être humain (une victime)	остър предмет, оръжие	рязко движение с издърпване	разделяне на две на гърлото на животно или човек
scier	твърда du bois, le bois, une branche, une planche; de la pierre, du métal	трион и подобни инструменти	триене	разделение на части, отделяне от цялото
tailler	твърда или мека le bout d'un crayon en pointe ; une pièce de bois; une pierre, un diamant; un arbre, un arbuste; une haie	остър предмет	натиск; леки , повтарящи се движения или удари	разделяне на части, докарване до определена форма
déchiqueter	мека (хартия, плат, месо) une feuille, une étoffe, de la viande	пръсти	дърпане	разделяна на малки неравни части (парцали)
raboter	твърда une pièce de bois, une planche, une fenêtre	режещ инструмент	триене	сваляне на слоеве или малки частици
limer	твърда des barreaux de fer, du métal; les ongles	твърд, грапав или остър предмет	триене - движение на предмет по плътно прилягащата повърхност на друг предмет	раздробяване, превръщане в прахообразно състояние
émietter	крехка du pain	пръсти	натиск; удар	раздробяване, получаване на малки частици - трохи, пясък и под.
hâcher	крехка de la viande, du persil, des oignons; du tabac	инструмент	натиск, удар, триене	раздробяване, получаване на малки частици.

Таблица 3

<i>Руски глагол</i>	<i>начин на въздействие / енергиен принцип</i>	<i>структура на обекта</i>	<i>резултат / втори обект</i>
ломать	удар; извиване; натиск	твърда, здрава; крехка ветки, лед, дверь	разделяне на две, на парчета, на части; разрушаване
бить	удар	крехка, трошлива стекло, посуда, фаянс	разделяне на части; разрушаване
кокать	удар о повърхност; хвърляне или падане върху нещо	крехка, трошлива яйцо	разделяне на части; разрушаване
колотить	енергичен удар	крехка, трошлива посуда	разделяне на части; разрушаване
разнести	силен, яростен удар	в клочья	пълно разрушаване

<i>Френски глагол</i>	<i>начин на въздействие / енергиен принцип</i>	<i>структура на обекта</i>	<i>резултат / втори обект</i>
casser	удар, натиск	твърда, здрава; трошлива une assiette, un verre un carreau, une vitre la pointe, le manche (d'un instrument) un œuf	разделяне на две, на парчета, на части; разрушаване
briser	силен удар; извиване; натиск	твърда, здрава; крехка, трошлива une vitre, la vaisselle, la glace, une chaîne, le sceau	разделяне на две, на парчета, на части; разрушаване
fracasser	удар, натиск	твърда, здрава; крехка, трошлива un vase	разделяне на парчета, на части (които падат с шум); разрушаване на парчета (които падат с шум)
rompre	удар; извиване; дърпане; натиск	твърда, здрава; крехка une branche, des amarres, des chaînes, un lien, du pain	разделяне на две, на парчета, на части; разрушаване
fracturer	енергичен удар	твърда, здрава; крехка, трошлива la caisse, une porte, une serrure, un os (une côte, la clavicule)	разделяне на части; преднамерено разрушаване
broyer	удар, натиск	твърда, здрава; крехка, трошлива; влакнодайно растение une pierre, un minerai, du sucre, les couleurs (du rouge,	разделяне на (малки) парчета; разделяне на прахообразни частици; разделяне на парчета от влакнеста маса

		du blanc), du blé; le chanvre, le lin	
concasser	удар, натиск, триене	твърда, здрава des fèves, du cacao; de la pierre	разделяне на малки частици
moudre	натиск, триене	твърда; крехка, трошлива du poivre, du café, les grains, le blé	разделяна на прахообразни частици
détruire	силен, яростен удар	- un bâtiment, un mur les fondements (d'un édifice); une lettre, un document; les insectes nuisibles, les parasites; les mauvaises herbes	пълно разрушаване

Дадените семантични матрици на глаголите за делене експлицитно означават значенията на конкретните лексикални единици. От съпоставката се вижда, че отделните значения в случая в руския и френския език се различават по начина на запълване на съответната семантична клетка, която от своя страна предопределя синтактичната реализация на глагола и лексикалната верига, характерна за дадената позиция. Така глаголите единици в двата езика могат да бъдат съпоставени в семантичен (на базата на матрицата) и в синтактичен план.

Нека съпоставим семантиката на глаголите от същата група през призмата на валентната им структура като *tertium comparationis* върху материал от руски, български и френски език. Глаголите за делене се характеризират със следните семантични валентности: структура на обекта, начин на въздействие и резултат. Наши предишни изследвания върху материал от руски и български език показват, че при глаголите за делене на части в руския и българския език се обособяват няколко подгрупи, валидни също и за френския език, в които споменатите по-горе семантични валентности се намират в специфична комбинация (Златанов, Легурска 1997).

1. Глаголи, означаващи 'с удар да се дели предмет с твърда структура': в руския език - ломать, бить, кокать /прост./, колотить /разг./, разворачивать, крушить /выс./; в българския език: чупя, ломя, троша, кърша, разбивам, пръсвам; във френски език — casser, brisser, fracasser, rompre, fracturer, broyer, concasser, moudre, détruire.
2. Глаголи, означаващи 'с рязко движение да се раздели на части обект с мека структура': в руския език — драть, рвать, терзать, щипать; в българския език - късам, дера, цепя, чекна, скубя, щипя; във френския език - mordre, brouter, plumer, déchirer, peler, éplucher, écorcher, écorcer.
3. Глаголи, означаващи 'с режещ инструмент да се дели на части': в руския език — рубить, резать, колоть, сечь, пилить, кромсать, пластать, полосовать /спец./; в българския език сека, режа, бича, цепя, кастря; във френския език abattre, fendre, couper, trancher, égorger, scier, tailler.
4. Глаголи, означаващи 'да се дели на малки части': в руския език — дробить, мельчить, крошить, тереть, строгать, молоть, толочь, рушить /спец./; в българския език — дробя, ситня, троша, роня, стържа, стривам, меля, чукам, кълцам, грухам; във френския език — déchiqueter, raboter, limer, émietter, hâcher.

5. Глаголи, означаващи ‘да се дели на части със зъби’: в руския език – жевать, кусать, грызть, глотать; в българския език – дъвча, хапя, гриза, гложгам; във френския език – mâcher 1,2, mastiquer, chiquer, triturer, ronger, croquer, grignoter.

Когато се прави съпоставка на значенията на лексикалните единици в отделните езици, се търси семантична еквивалентност на базата на тълкуванията им. В еквивалентната лексикална двойка тълкуванията съвпадат. При липса на еквивалентност между отделните лексикални двойки се образува семантична и лексикална асиметрия между единиците в поле на съответствие.

Можем да сравним глаголите ломать и битъ в руския език, чупя и троша в българския и casser и briser във френския по значението ‘с удар се дели предмет’. Ломать е широкозначен глагол и означава ‘разделяне на две, на парчета, на части до пълно разрушаване с удар, натиск или огъване на предмети с твърда и здрава, но и с трошлива структура’ – срв. ломать, ветки, лед, дверь, но битъ стекло, фарфор. Българският глагол чупя е семантичен еквивалент на руския ломать, макар че има по-широко значение; той също е преводен еквивалент на руския глагол битъ. Ако битъ се съчетава с названия за чупливи предмети в руския език (битъ стекло), но не *ломать стекло, то за българския глагол чупя семантичният признак ‘структура на обекта’/противопоставянето твърдост/ чупливост/ е нерелевантен. Глаголът троша в българския книжовен език означава ‘да се дели на части предмет с трошлива структура’ и в това си значение е еквивалентен на руския глагол битъ. От своя страна троша в разговорната реч се използва като синоним на глагола чупя и разликата между двата глагола е стилистична.

Във френския език за изразяване на съответното значение съществуват два глагола casser и briser, за които признакът ‘твърдост/ трошливост на обекта’ е нерелевантен, както е в българския език. Глаголите р. ломать, битъ, бълг. чупя, троша, фр. casser, briser са преводни еквиваленти и като такива те могат да бъдат представени в съответните двуезични речници като поле на съответствие.

Нека сравним глаголите р. жевать, б. дъвча и фр. mâcher 1,2; mastique, chique със значение ‘да се дели на части със зъби’. Р. жевать и б. дъвча са семантични еквиваленти. Френските глаголи образуват със съответните руски и български глаголи поле на съответствие: mâcher 1 в значение ‘деля на части със зъби мека хранителна маса’, mâcher 2 ‘деля на части със зъби вътрешно неразчленима нехранителна маса’ /например, тютюн, дъвка, кока/, masique ‘деля на части със зъби мека хранителна маса’/специализирана стилистична употреба/, chique ‘деля на части със зъби мека маса /обикновено стимулант/ в малко количество’ /например, кока, тютюн за дъвчене/. Така фр. mâcher 1,2 е еквивалент на р. жевать, б. дъвча; фр. mastique е еквивалент на р. жевать, б. дъвча; фр. chique е еквивалент на р. жевать, б. дъвча. Подобни изводи и за останалите глаголи от групата дават възможност да се коригират отношенията на съответствие от съществуващите двуезични речници.

Предложените в този доклад матрични модели от типа “контейнер на значенията”, различни за предметните и предикатните имена, могат да послужат за основа на разработването на лексикографски продукти от нов тип, съчетаващи традиционното двуезично лексикографско представяне с матричното пространство, приложимо за съставяне на база данни.

Литература:

- Апресян 1974: Ю.Д. Апресян. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1974.
- Апресян 1992: Ю.Д.Апресян. О новом словаре синонимов русского языка. - Известия АН СССР, серия литературы и языка, 1992, N1.
- Апресян 1999: Ю. Д. Апресян, О.Ю.Богуславская, И.Б.Левонтина, Е.В.Урысон, М.Я. Гловинская, Т.В.Крылова. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка, 2-е изд., Москва, 1999.
- Вернадски 1988: В.И.Вернадский. Философские мысли натуралиста. Москва, 1988.
- Виноград, Флорес 1996: Т. Виноград, Ф. Флорес. О понимании компьютеров и познания. В: Язык и интеллект, Москва, 1996, 185-229.
- Зализняк 2001: А.А. Зализняк. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект "Каталога семантических переходов". - Вопросы языкознания, 2001, N2, 13-25.
- Златанов, Легурска 1997: И. Златанов, П.Легурска. О сопоставлении русских и болгарских глаголов деления. - Съпоставително езикознание, 1997, N3, 5-19.
- Караулов 2001: Ю.Н. Караулов. Языковое сознание как процесс (Теоретические предпосылки одного эксперимента). В сб. Слово (Юбилеен сборник, посветен на 70 г. на проф. И. Червенкова). София, 2001.
- Легурска 1984: П. Легурска. Тематическая группа и типы полисемии предметных имен (на материале русского и болгарского языков). Болгарская русистика, 1984, N 5, 31 - 39.
- Легурска 2002: П. Легурска. Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). - Българско езикознание, т.3: Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография, София, 2002.
- Матурана 1996: У.Матурана. Биология познания. В: Язык и мышление. Москва, 1996, 95-142.
- Петров 1996: В.В. Петров. Язык и искусственный интеллект рубежа 90-ых годов. В: Язык и интеллект. Сборник переводов. Москва, 1996, 5-13.
- Руднев 1997: В. Руднев. Словарь русской культуры XX века. Москва, 1997.
- Baldinger 1966: K. Baldinger. Sémantique et structure conceptuelle. - Cahiers de Lexicologie. 1966, N 1, pp. 3-46.
- Sperber, Willson 1989: D. Sperber, D. Willson. La Pertinence, communication et cognition. Paris, 1989

Публикувано: Български език 2001-2002, кн. 2, 51-63.